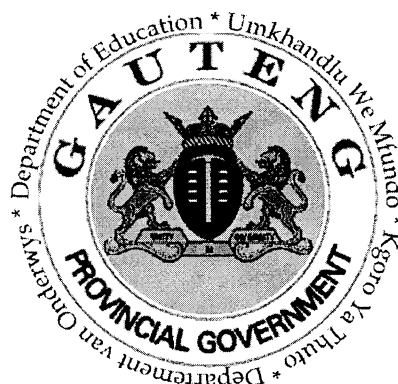

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN

FEBRUARY / MARCH
FEBRUARIE / MAART

2005

XITSONGA XA RIRIMI
RA VUMBIRHI
NHLAWULO WA LE HENHLA

(Papila ro Sungula)

HG

934-1/1

XITSONGA SECOND/ADDITIONAL LANGUAGE HG: Paper 1

6 pages

X05

COPYRIGHT RESERVED / KOPIEREG VOORBEHOUD
APPROVED BY UMALUSI / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG
XITHIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

XITSONGA XA RIRIMI RA VUMBIRHI
NHLAWULO WA LE HENHLA
(Papila ro Sungula)

NKARHI: 2 wa tiawara

TIMARAKA: 80

SWITSUNDZUXO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu A, B na C kutani u boheka ku hlamula hinkwaswo.
- Tsala hi ririmi leri amukelakaka.
- Hlamula swivutiso hinkwaswo swa phepha.

XIYENGE XA A

XIVUTISO XA 1

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi u tlhela u hlamula swivutiso leswi swi yi landzelaka.

Jaha na nhwana lava va nga swifumi va tlhela va va exikarhi ka malembe yo ringana makhume-nharhu na ntlhanu hi vukhale va huma va ri eEngland. Va ha ku fika eCape-Town laha Afrika-Dzonga hi Ravuntlhanu hi minkarhi ya va-mpima-vayeni. Va ta tlhelela eEngland hi Musumbunuku. Vanhu vo fana ni lava va vuriwa vaphumbi. Loko va fika eAfrika-Dzonga va ta vuya va thola movha wa manyunyu hi Ravuntlhanu nimadyambu ivi va wu tlherisa hi Musumbunuku nimixo. Tindhawu hinkwato leti va nga ta ti vhakela i tindhawu leti kokaka vanhu va matiko mambe mahlo naswona ti tiveka eka matiko lamo tala. Loko ti vhakeriwa hi vanhu va Afrika-Dyonga na vanhu va matiko mambe ti bindzula mali leyo tala swinene. Hi ndlela leyi swivandla swa mintirho leyo hambana-hambana swi va kona swo fana na mabindzu, magondzo lama kulukumba va akiwa ni tiko ri tlhela ri hluvuka.

Loko va ri karhi va rhendzelekela tindhawu hinkwato leti, a va rhandzi ku vona kumbe ku hlangana eka tindhawu leti nga ni thyaka. Ndhawu ya ntumbuluko ya tiko va Afrika-Dzonga loko yi taleriwile hi thyaka swi yisa xiyimo xa vuhlayiseki bya ntumbuluko ehansi swinene. Swilo swo fana ni tipulasitiki, mathini, mabodlhela ni milambu leyi nga thyakisiwa hi vanhu lava hlambelaka ni ku hlantswela kona swi dlaya ku saseka ka xikandza xa ntumbuluko ku nga xa Afrika-Dzonga. Tindhawu leti nga ni vubihi byo hambana-hambana, ku fana na vukhamba, ku phangela munhu u hlomile, ku gevenga munhu movha a nga swi langutelangi hi swin'wana leswi dlayaka xiviri xa vanhu va matiko mambe leswaku va nga tsakeli ku ta vhakela Afrika-Dzonga.

Va hlaurile hodela ya manyunyu leyi vuriwaka Sheraton. Hi kona laha ku ngenaka vanhu lava titwaka eswikhwameni swa vona. Mali ya vona va nge yi khathaleli helo loko ku fikile nkarhi wa leswaku va yi tirhisa. Loko va suka va ri eEngland, va suka va khomile mali ya tidolara leti loko ti hundzuluxeriwa eka mali ya tirhandi yi hundzuka mali leyo tala swinene.

Loko va ri eCape-Town va ta lava ku vhakela eVictoria and Alfred Waterfront hi madyambu ya vona yo sungula. Va ta rhandza ku ya eTable Mountain. Riendzo ra vona ri ta katsa ku ya eRobben Island. Va ta tlhela va tifamba-fambela eBotanical Gardens hi siku ra vona ra makumu hi ndzhenga eCape-Town. Hi Muqhivela nimixo va ta ya tixava-xavela swo xaveka emavhengeleni lama kulukumba. Nimadyambu va ta xava mathikithi ya khonsati leyi nga ta va kona. Hi Sonto ni madyambu va ta ya tixuxela ni vanghana.

Hi ndlela leyi vanhu lava va titwaka ha yona, hi nga ehleketa ka ntsongo ntsena leswaku va ta vuya va tirisile mali yo tani hi kwihi. Un'wana na un'wana u ta tirhisa R200.00 ya swakudya hi siku, R200.00 ya ku titsakisa hi siku naswona un'wana na un'wana u ta va ni R500.00 ya ku ya tixavela swo xaveka emavhengeleni lama kulukumba.

- 1.1 Xana vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona laha ndzimaneni va ta va kona laha Afrika-Dzonga ku ringana masiku mangani? (1)
- 1.2 Robben Island yi kumeka eka ndhawu yihi ya laha Afrika-Dzonga exikarhi ka leti longoloxiweke laha hansi? Hlawula yin'we.
  - (i) Pietersburg.
  - (ii) Pretoria.
  - (iii) Cape-Town.
  - (iv) Durban. (1)
- 1.3 Xana vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona endzimaneni va tirhisile xofamba xihi ku kala va fika laha Afrika-Dzonga? (1)
- 1.4 Vula ndhawu yin'we leyi va nga ta yi vhakela, (1)
- 1.5 Vapfhumbe i vanhu va njhani xana? (2)
- 1.6 Mfumo wu fanele wu endla yini hi vanhu lava dlayaka ntumbuko? (2)
- 1.7 Tsavula rito RIN'WE leri vulaka swo fana ni swivulwa leswi nga laha hansi.
  - 1.7.1 Vanhu lava tikumaka va ri ni mali swinene naswona va nga kayiveliki nchumu evuton'wini. (2)
  - 1.7.2 Nkarhi lowu dyambu ri yaka eku peleni endzhaku ka ndzhenga. (2)
  - 1.7.3 Ku va vanhu va tikuma va dzumbile kunene va ri karhi va bula timhaka to hambana-hambana. (2)
- 1.8 Xana vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona laha ndzimaneni va ta **endla** yini, kumbe va ta ya **kwihi** eka masiku lama landzelaka?
  - 1.8.1 Madyambu ya siku ra Ravuntlhanu. (2)
  - 1.8.2 Mixo wa siku ra Muqhivela. (2)
  - 1.8.3 Madyambu ya siku ra Muqhivela. (2)
  - 1.8.4 Ndzhenga wa siku ra Sonto. (2)
  - 1.8.5 Madyambu ya siku ra Sonto. (2)

- 1.9 Xana vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona va ta va tirhisile mali muni eka masiku lama va nga ta va va vhakerile eCape Town. Tsala **ntsengo** wa timali ta vona eka leswi landzelaka. (2)
- 1.9.1 Mali ya ku titsakisa, (2)
- 1.9.2 Mali ya ku xava swo xaveka emavhengeleni lama kulukumba. (2)
- 1.9.3 Mali ya swakudya. (2)
- 1.10 Hi ku vona ka wena Botanical Gardens i ndhawu ya njhani? (2)
- 1.11 Xana mfumo wa Afrika-Dzonga wu nga endla yini ku tiyisisa leswaku vanhu lava ku vulavuriwaka hi vona endzimaneni va hlayisekile? Vula nchumu wun'we ntsena. (2)
- 1.12 Vula nchumu wun'we wa ntumbuluko lowu faneleke ku hlayisiwa. (1)
- [35]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [35]

XIYENGE XA B

XIVUTISO XA 2

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi kutani u tsala NKOMISO lowu nga ringanaka 50-55 wa marito.

Endzhaku ka khume ra malembe tiko leri hinkwaro ri ta va ri hluvukile swinene. Vanhu vo tala va ta va va dyondzile swi nyawula. Leswi hi vurisa hikuva sweswi ku na tidyondzo leti yisiwaka emahlweni eswikolweni swa lavakulu. Leswi swi endla leswaku ni lava pfumeleke nkarhi wo dyondza khale khale va kota ku engetela tidyodzo ta vona. Leswi swi hluvukisa tiko. Tikholichi ta dyondzo na tona ti karhi ku kula no engeteleka, mativula ku vile Tivumbeni, ku ta Hoxani namuntlha ku timbuluka yin'wana eGiyani. Hi tlhelo hi kuma leswaku tifeme na tona ti karhi ku akiwa. Leswi swi vonaka ngopfu loko munhu a endzela tindhawu to fana na le Nkowankowa.

Tifeme leti ti nyika vanhu mintirho. Mintirho na yona ya kota ku nyika vanhu lava timali to kota ku tihanyisa hi tona. Vatswari va kota no ngenisa vana va vona swikolo. Leswi swi yisa nhluvuko emahlweni. Malokhixi na wona ya karhi ku kula ni ku andza Nkowankowa, Malamulela, Waterval, Giyani, Thulamahashi, Lulekani ni lama ha tumbulukaka.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela.

“Wansati emutini xo biwa”, ku vula Nghezimani. A wu xi xavangi? A wu xi lovolangi? I hlonga emutini xilo xexo, **bana** (1)! U wanuna muni wo kokiwa rhimila hi wansati? U kurile nandzuwe; a wa ha tlheleri endzhaku. Tana emutini wa **mina** (2). A ku na mukhalabye loyi a nga ta ku wena Samuel Mbvomo endla leswo tani! Ndzo tiehleketela hi leya mina **nhloko** (3). Tlhariha nandzuwe! U n'winyi wa muti **lowuya** (4) wa wena, a hi tata wa wena”. ku vula Mbvomo. “U nga pfumeli swi tata minkondzo emutini wa wena. Swi lava yini kumbe a wu koti ku vona swa muti wa wena? Vutisa hina, hina ntsena lava hi swi kotaka ku vulavula hi rito rin 'we ntsena. U fanele u tiya hi ra wena rito ku kota hina va-Mbvomo. U ta vona u ta wu aka muti wa wena. U nga swi pfumeleri leswaku swi nghena-nghena swa muti wa wena nandzuwe.”

- 3.1 Rito ra nomboro ya 2 xihlubi xa mbulavulo xa kona i risivi-nene kasi rito ra nomboro ya 3 i riviti. Xana marito lama landzelaka i swihlubi-muni swa mbulavulo.
  - 3.1.1 Emutini, (1)
  - 3.1.2 Wena, (1)
  - 3.1.3 Kumbe, (1)
- 3.2 Hlawula rito RIN'WE eka nhlamulo ya wena ya 3.1 u vumba xivulwa. (2)
- 3.3 Xana xivulwa xa nomboro ya 1 xi wela eka hlayelo rihi ra maendli exikarhi ka lama longoloxiweke laha hansi? Hlawula rin'we.
  - 3.3.1 Hlayelo ra kotelo
  - 3.3.2 Hlayelo ra tshamelo
  - 3.3.3 Hlayelo ra ndzeriso (2)
- 3.4 Rito ra nomboro ya 3 endzimaneni ri tirhisiwile hi ndlela leyi kombaka nhloko ku nga xirho xa munhu. Vumba xivulwa xa wena u komba nhlamuselo yo hambana ni leyi nga tirhisiwa exivulweni hi rito ra nhloko. (3)
- 3.5 Endzimaneni, xivulwa lexi nga ni marito lama nga nkhwatihatiwa xi ni ndlela yo gega. Xana xi vula yini? (2)
- 3.6 (i) Vumba xivulwa xa wena hi rito ta nomboro ya 2. (2)
(ii) Vumba xivula hi rito-fularha ra nomboro ya 3. (2)
- 3.7 Rito ra nomboro ya 4 i risivi-komba ra ndhawu ya vunharhu. Ri hundzuluxe ri komba ndhawu yo sungula, u tlhela u vumba xivulwa. (2)
- 3.8 Xana hlonga i munhu wa njhani? (2)
- 3.9 Hundzuluxa xivulwa lexi landzelaka xi va eka nkarhi lowu nga hundza eka tlhelo ra nandzulo. (2)
Va famba. (2)

[22]

XIVUTISO XA 4

- 4.1 Xiya-xiya xivulwa lexi nga laha hansi u hlamula swivutiso leswi nga ta landzela.

Tlhariha nandzuwe

- 4.1.1 Tsala nandzulo wa xivulwa lexi (2)
4.1.2 Tsala xivulwa lexi xi va evunyingini (2)
4.1.3 Tsala xivulwa lexi xi va eka nkarhi lowu nga hundza. (2)
[6]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Rito leri: **fambanyana** ri tsongahatiwile. Vumba xivulwa laha eka xona ku nga ta va ku tsongahatiwile rito: **nsati**. (2)
5.2 Vumba xivulwa hi rihlamari leri: mananoo! (2)
[4]

XIVUTISO XA 6

Marito lama landzelaka i masivi komba: **tetiya, leswi**, kutani tsala masivi lama faneleke eka swivandla leswi ahlameke endzimaneni leyi nga laha hansi. Masivi ya wena ya fanele ku komba ndhawu yo sungula ntsena.

Mufana lowa mativula, a etlele exibedhlele a fomana hi timbanga to chavisa 6.1 _____ a a ti kumile loko a vumbuluka ni xipandza-mananga 6.2 _____ a xi famba hi rivilo. Va vonile mana wa yena nandzu hi ku tsandzeka ku va komba tindlela letinene. Mufana 6.3 _____ u ta ya ekhotsweni. [3]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [35]

TIMARAKA HINKWATO: 80